

УДК 271.4-772-4-9(476)«16/17»

ГЕНЕРАЛЬНЫЕ ВИЗИТАЦИИ ЦЕРКВЕЙ ПИНСКО-ТУРОВСКОЙ УНИАТСКОЙ ЕПАРХИИ В XVII–XVIII ВВ.

Д. В. ЛИСЕЙЧИКОВ¹⁾

¹⁾Национальный исторический архив Беларуси, ул. Кропоткина, 55, 220002, г. Минск, Беларусь

Исследуется практика организации и проведения генеральных визитаций униатских церквей Пинско-Туровской епархии, в состав которой входили храмы на территории Мозырского и Пинского поветов Великого княжества Литовского, в XVII–XVIII вв. Выделены три этапа проведения визитаций в этот период, указаны их хронологические рамки. Исходя из способов проверки храмов выделены «точечные» и «сплошные» визитации. Анализируется формуляр заполнения протокола результатов проверки, появление новых разделов и рубрик. Очерчен круг вопросов, которые фиксируются в визитах. В качестве примера полностью публикуется текст одного из самых ранних документов такого типа – визиты церкви в д. Молодово Пинского повета 1698 г.

Ключевые слова: униатская церковь; Киевская митрополия; Великое княжество Литовское; визитация; инвентарь; архив; священник; епархия; приход.

ГЕНЕРАЛЬНЫЯ ВІЗІТАЦЫІ ЦЭРКВАЎ ПІНСКА-ТУРАЎСКОЙ УНІАЦКАЙ ЕПАРХІІ Ў XVII–XVIII СТСТ.

Д. В. ЛИСЕЙЧЫКАЎ^{1*}

^{1*}Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, вул. Кропцікіна, 55, 220002, г. Мінск, Беларусь

Даследуецца практыка арганізацыі і правядзення генеральных візітацый уніяцкіх цэркваў Пінска-Тураўскай епархіі, у склад якой уваходзілі храмы на тэрыторыі Мазырскага і Пінскага паветаў Вялікага Княства Літоўскага, у XVII–XVIII стст. Вылучаны тры этапы правядзення візітацый у гэты перыяд, вызначаны іх храналагічныя межы. Паводле спосабу праверкі храмаў вылучаны «кропкавыя» і «суцэльныя» візітацыі. Анализуецца фармуляр запаўнення пракола вынікаў праверкі, з'яўленне новых раздзелаў і рубрык. Акрэслена кола пытанняў, якія фіксуюцца ў візітах. У якасці прыкладу цалкам публікуецца тэкст аднаго з самых ранніх дакументаў такога кшталту – візіты царквы ў в. Моладава Пінскага павета 1698 г.

Ключавыя словы: уніяцкая царква; Кіеўская митрополия; Вялікае Княства Літоўскае; візітацыя; інвентар; архіў; святар; епархія; парафія.

GENERAL VISITATIONS OF CHURCHES OF THE UNIATE PINSK-TURAU EPARCHY IN THE XVII–XVIII CENTURIES

D. V. LISEICHYKAU^a

^aNational Historical Archives of Belarus, 55 Krapotkina Street, Minsk 220002, Belarus

The article is devoted to the practice of organizing and conducting general visitations of the Uniate churches of the Pinsk-Turau eparchy in the XVII–XVIII centuries. It included temples in the Mazyr and Pinsk districts of the Grand Duchy of Lithuania. The author identifies three stages in the conduct of visitations during this period and indicates their chronological scope. Based on the method of checking the temples, there are «point» or «solid» visitations. The form of filling in the

Образец цитирования:

Лісейчыкаў Д. В. Генеральныя візітацыі цэркваў Пінска-Тураўскай уніяцкай епархіі ў XVII–XVIII стст. // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Гісторыя. 2018. № 1. С. 25–32.

For citation:

Liseichykau D. V. General visitations of churches of the Uniate Pinsk-Turau eparchy in the XVII–XVIII centuries. *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2018. No. 1. P. 25–32 (in Belarus.).

Автор:

Денис Васильевич Лисейчиков – кандидат исторических наук; заместитель директора.

Author:

Dzianis V. Liseichykau, PhD (history); deputy of director. liseichykau@niab.by

protocol of the test results, the appearance of new sections and headings is analyzed. The circle of questions that are fixed in visits is outlined. As an example, the text of one of the earliest documents of this type is fully published: the visitation of the church in the village of Moladava, Pinsk district, 1698.

Key words: Uniate church; Metropolis of Kiev; Grand Duchy of Lithuania; visitation; inventory; archive; priest; eparchy; parish.

Масавыя крыніцы царкоўнага паходжаньня з'яўляюцца надзвычай каштоўнымі для вывучэньня дзейнасьці іерархічных структур, разрастаньня парафіяльнай сеткі і гісторыі міжканфэсійных адносін. Найбольш інфарматыўныя з іх – пратаколы генэральных візітацый храмаў.

Вядома, што пісьмовыя пратаколы ў асобных епархіях Кіеўскай уніяцкай мітраполіі пачалі весціся яшчэ з 1630-х гг. [1, с. 55]. Аднак да нашага часу дайшлі больш познія дакументы такога кшталту. Справа ў тым, што ў правядзенні генэральных візітацый можна вылучыць некалькі этапаў:

1) канец XVI – першая чвэрць XVII ст.: пісьмовая фіксацыя вынікаў візітацый не праводзілася, характар візітацый («кропкавы» альбо «суцэльны») невядомы;

2) 1630–70-я гг.: з'яўленьне пісьмовай фіксацыі вынікаў візітацый, правядзеньне «кропкавых» візітацый;

3) 1680–1790-я гг.: правядзеньне «суцэльных» візітацый з дакладным спісам візітуемых цэркваў, вынікі фіксаваліся ў адмысловых кнігах.

Усе гэтыя этапы даволі ўмоўныя. У адных епархіях, як, напрыклад, у Пінска-Тураўскай, «суцэльныя» візітацыі пачалі праводзіцца толькі ў сярэдзіне XVIII ст. У іншых епархіях ажыццяўленьне любых візітацый доўгі час ускладнялася супрацівам землеўладальнікаў і брацтваў, адмовай духавенства падпарадкоўвацца юрысдыкцыі ўніяцкай іерархіі. Аб цяжкасцях правядзеньня генэральных візітацый па ўсёй Кіеўскай мітраполіі гаварылася ўжо ў дакуменце «Артыкулы да аб'яднаньня з Рымскім Касцёлам», які быў складзены і падпісаны мітрапалітам і епіскапамі *ritus graeci* Рэчы Паспалітай 11 чэрвеня 1595 г. у Брэсце. Вышэйшыя царкоўныя іерархі скардзіліся каралю на тое, што ў гарадах і прыватнаўласніцкіх маёнтках часта назіраецца непаслушэнства епіскапскай уладзе, сярод іншага сцвярджалася, што «візітатараў нашых зневажаюць, сарамацяць і б'юць»¹ [2, р. 66].

У дадзеным артыкуле мы спынімся на некаторых асаблівасцях правядзеньня візітацый на тэрыторыі Пінска-Тураўскай уніяцкай епархіі ў XVII–XVIII стст. і прывядзём прыклад адной з самых ранніх візіт у гэтым рэгіёне, якая была адшу-

кана намі ў адзеле рукапісаў бібліятэкі Інстытута расійскай гісторыі Расійскай акадэміі навук у Санкт-Пецярбургу.

Варта адзначыць, што да нашага часу захаваўся даволі вялікі комплекс пратаколаў «суцэльных» генэральных візітацый апошняй трэці XVII ст. Гэта ў першую чаргу візіты Кіеўска-Віленскай мітрапаліцкай епархіі 1680–1682 гг. (Мінскі і Навагрудскі афіцыялаты) [3] і 1696–1697 гг. (Гродзенскі і Навагрудскі афіцыялаты)², фрагменты візіт Полацкай архіепархіі 1684 г.³ і Уладзімірскага афіцыялата Уладзімірска-Брэсцкай епархіі 1695–1696 гг. [4].

Як можна заўважыць, у прыведзеным пераліку адсутнічаюць згадкі аб захаванасьці матэрыялаў генэральных візітацый XVII ст. па тэрыторыі Пінска-Тураўскай епархіі. Прычым вядома, што з узыходжаннем на мітрапаліцкую пасаду Кіпрыяна Жахоўскага ў 1674 г. падобныя візітацыі праводзіліся па ўсіх епархіях Кіеўскай мітраполіі. Больш за тое, ёсць звесткі, згодна з якімі пінска-тураўскі епіскап Міхал-Марцыян Белазор у 1674 г. спрабаваў правесці візітацыю падначаленых цэркваў, але праз супраціў духавенства і насельніцтва, якое падпарадкоўвалася праваслаўнай юрысдыкцыі, так і не здолеў рэалізаваць свае намеры [5, с. 263–264]. Таксама вядома, што ў 1670-я гг. візітацыі цэркваў Піншчыны арганізоўвала праваслаўная іерархія [6, с. 96]. Аб пісьмова зафіксаваных выніках гэтых візітацый нічога невядома.

Вывучэньне апісаньняў царкоўных архіваў Пінска-Тураўскай епархіі XVIII ст. дало магчымасць высветліць храналагічныя межы толькі «суцэльных» візітацый, якія праводзіліся ў гэтым рэгіёне. Так, паводле дакументаў, да моманту другога падзелу Рэчы Паспалітай (1793) у цэрквах Пінска-Тураўскай епархіі адбыліся пяць паўнаўтасных «суцэльных» генэральных візітацый⁴ у 1753–1755, 1758–1759, 1770–1771, 1776–1779, 1786–1789 гг.

Асобнікі некаторых захаваных да нашага часу пратаколаў візітацый 1776–1779 і 1786–1789 гг. змяшчаюць непасрэдня згадкі аб тым, што гэта былі чацвёртая і пятая візітацыі адпаведна. Такім чынам, да сярэдзіны XVIII ст. пінска-тураўскім епіскапам так і не ўдалося правесці ніводнай «суцэльнай» генэральнай візітацыі. Аб правядзенні «суцэльных» альбо «кропкавых» візітацый цэркваў

¹Тут і далей пераклад наш. – Д. Л.

²Рос. гос. ист. арх. Ф. 823. Оп. 3. Д. 420. Генэральныя візіты цэркваў Гродзенскай, Ваўкавыскай, Клецкай, Нясвіжскай, Слонімскай і Цырынскай пратапопіі, 1696–1697 гг.

³Рос. гос. ист. арх. Ф. 823. Оп. 3. Д. 409. Генэральныя візіты ўніяцкіх цэркваў Полацкай пратапопіі, 1684 г. (фрагмент).

⁴Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 41240. Генэральныя візіты цэркваў Тураўскай сурагацыі (Мазырскага, Петрыкаўскага, Тураўскага і Убарцкага дэканатаў), 1777–1786 гг. Арк. 1, 16 адв.

Піншчыны больш ранняга перыяду доўгі час увогуле не ўдавалася знайсці ніякіх звестак.

У сувязі з гэтым выключна каштоўнай падаецца адшуканая намі вясной 2016 г. у аддзеле рукапісаў Львоўскай нацыянальнай навуковай бібліятэкі імя В. Стэфаніка візіта (датуецца 1695 г.) Пінскай кафедральнай саборнай царквы Святой Прачыстай¹ [7]. Хоць дакумент і названы складальнікамі «інвентаром», але яго структура цалкам паўтарае структуру візіт, характэрных для гэтага часу. Так, фармуляр дакумента меў наступныя раздзелы: «Срэбра, келіхі, крыжы», «Розная літургічная вопратка», «Алтары са сваім убранствам», «Царкоўныя кнігі». Ёсць адмысловы раздзел «Рэстр літургічнай вопраткі, якая была прыдбана самім яснавяльможным ягамосцем святаром Марцыянам Белазорам, пінскім епіскапам». Са звыклых для фармуляра візіты раздзелаў адсутнічаў хіба адзін – «Рэфармацыйны дэкрэт». Гэты раздзел утрымліваў даручэнні святару аб тым, што неабходна выправіць да часу правядзення наступнай візітацыі. Ёсць некалькі тлумачэнняў яго адсутнасці ў выяўленай візіце. Па-першае, кафедральная саборная царква з’яўлялася «вотчынай» самога епіскапа і не было неабходнасці даваць даручэнні архіпастыру нешта выпраўляць у сваёй царкве. Па-другое, у канцы XVII ст. юрысдыкцыі пінска-тураўскіх уніяцкіх епіскапаў падлягала зусім няшмат цэркваў, якія, да таго ж, размяшчаліся на вялікай адлегласці адна ад адной [6], таму правесці паўнаўраўнаважанае візітацыю было складана. Верагодна, у 1695 г. стварылі толькі адну візіту кафедральнай царквы, ніводны іншы храм візітацыі або інвентарызацыі не падлягаў. Акрамя таго, у тэксце, дапісаным да інвентара ў 1701 г., сам інвентар 1695 г. названы «старой візітай»².

Ініцыятарам складання інвентара быў пінска-тураўскі епіскап Міхал-Марцыян Белазор³. У тэксце дакумента яго імя сустракаецца неаднаразова. У дапісках 1701 г. ён згадваецца ўжо ў якасці былога епіскапа. На той час Міхал-Марцыян Белазор

займаў пасаду полацкага архіепіскапа. Візітацыю праводзіў афіцыйна Пінскай епархіі манах-базыльянін Данііл Карытынскі⁴ і прадстаўнік белага духавенства, пінскі пратапоп, настояцель царквы ў в. Ставок Ян Дружылоўскі⁵. У тэксце інвентара 1695 г. і дапісках 1701 г. можна знайсці некаторыя звесткі аб распаўсюджанні ўніяцкай юрысдыкцыі на Піншчыне ў той час. Так, інвентар згадвае дзве кафедральныя царквы – уласна ў Пінску і ў Тураве, а таксама пяць парафіяльных цэркваў: царква Святога Мікалая ў Пінску (згадваецца як згарэлая), цэрквы ў мястэчку Дубровіца, вёсках Сенчыцы, Ставок і Храпін Пінскага павета. Ставоцкая царква знаходзілася зусім блізка ад Пінска, на поўнач, на тэрыторыі дзяржаўнага маёнтка (староства); храпінская царква размяшчалася на поўдні Пінскага павета – на землях, што належалі непасрэдна пінска-тураўскім епіскапам; дубровіцкая і сенчыцкая цэрквы былі збудаваны зусім побач з храпінскай царквой на шляхецкіх землях. Пры ставоцкай царкве знаходзіўся цэнтр Пінскай пратапопіі. Цікавай акалічнасцю з’яўляецца тое, што ў інвентары некалькі разоў згадана тураўская кафедральная царква. З пазнейшых дапісак да інвентара, якія датуюцца 1701 г., вынікае, што частка царкоўнага начыння перадавалася з Пінска ў Тураў на патрэбы гэтай кафедральнай царквы «нумар два» ў епархіі⁶. Заўважым, што ні ў адной візіце XVIII ст. не згадваецца пра наяўнасць дзейнай уніяцкай царквы ў Тураве. Усе тураўскія цэрквы другой паловы XVIII ст. фігуруюць як праваслаўныя.

Верагодна, у канцы XVII ст. праводзіліся «кропавыя» візітацыі і іншых цэркваў Піншчыны. Да апошняга часу ніводнага пісьмова зафіксаванага пратакола візітацыі знайсці не ўдавалася. Аднак вясной 2017 г. сярод дакументаў так званай Калекцыі Дабрахотава ў справе, у якой падшыты пратаколы дэканскіх візітацый цэркваў Пінска-Тураўскай епархіі 1782–1784 гг., мы адшукалі арыгінальную візіту царквы ў в. Моладава Пінскага

¹ Львів. нац. наук. б-ка Украіны ім. В. Стефаніка. Ф. 3 (бібліятэка отців василіян або МВ). Спр. 820. Збор юрыдычных актаў, якія датычацца Пінскага, Мінскага і некаторых іншых базыльянскіх манастыроў у Беларусі. Арк. 66–69.

² Львів. нац. наук. б-ка Украіны ім. В. Стефаніка. Ф. 3. Спр. 820. Арк. 69.

³ У рукапісным базыльянскім зборніку «Дыптых, альбо Памяннік» змешчаны наступны запіс пра гэту асобу: «Вялебны айцец Марцін Міхал Белазор, народжаны ў сям’і мсціслаўскага кашталіа Белазора. Прыведзены ў ордэн [базыльянаў] сваім дзядзькам вялебным святаром Гаўрыілам Календам, мітрапалітам, у вельмі маладым узросце, гадоў каля васьмнаццаці. Скончыў [вывучаць] тэалогію ў Рыме. З самага пачатку быў у ордэне ўганараваны годнасцю, бо зрабіўся настояцелем віленскім, альбо тытулярным архімандрытам, паводле [праведзеных] выбараў сярод айцоў [манахаў], якія сам арганізаваў. Пасля з віленскай архімандрыі перайшоў на Пінскую епіскапію, якую пакінуўшы на старасці свайго веку і саступіўшы святару Антонію Жалкеўскаму, у 1697 годзе зрабіўся полацкім архіепіскапам. Будучы ўжо вельмі састарэлага веку, у дрыготкай старасці, маючы восемдзесят гадоў, скончыў сваё жыццё і перанёсся з гэтага свету да зямлі [вечна] жывых і бясконцай вечнасці, сплаціўшы доўг смерці, у маёнтку Дольцах, што належаць [Полацкай] архіепіскапіі, дня 18 чэрвеня 1707 года. Якому пакоіцца ў міры» (Ин-т рос. истории Рос. акад. наук. Ф. 52 (коллекция П. Н. Доброхотова). Оп. 1. Д. 363. Арк. 19–19 адв.).

⁴ У рукапісным базыльянскім зборніку «Дыптых, альбо Памяннік» маецца наступны запіс аб гэтай асобе: «Вялебны айцец Данііл Карытынскі пакінуў гэты свет у 17... годзе, знаходзячыся на пасадзе настояцеля на Вальні ў манастыры ў Зімнім. Быў чалавекам пачцівым і шмат працаваў у ордэне [базыльянаў], выкладчыца Слова Божае, і выконваў іншыя манаскія абавязкі. Пахаваны там жа ў Зімнім» (Ин-т рос. истории Рос. акад. наук. Ф. 52 (коллекция П. Н. Доброхотова). Оп. 1. Д. 363. Арк. 8 адв.).

⁵ Львів. нац. наук. б-ка Украіны ім. В. Стефаніка. Ф. 3. Спр. 820. Арк. 68.

⁶ Львів. нац. наук. б-ка Украіны ім. В. Стефаніка. Ф. 3. Спр. 820. Арк. 69.

павета ад 10 мая 1698 г. Сам па сабе гэты факт сведчыць аб тым, што «кропковым» візітацыям падлягалі не толькі важныя храмы ў буйных гарадах ці маёнтках уніяцкай іерархіі, але і звычайныя вясковыя цэрквы.

Тэкст візіты, якую мы публікуем у якасці дадатку да артыкула, склаў ужо вядомы нам пінскі прапапоп настаяцель царквы ў в. Ставок Ян Дружылоўскі¹. Паколькі гэта была звычайная вясковая царква, то тэкст візіты атрымаўся лаканічным і не быў разбіты на дакладныя раздзелы. Аднак пэўныя тэматычныя блокі можна вылучыць і ў ім: «Алтары», «Абразы» і «Кнігі». Адзінай адметнасцю моладаўскай царквы ў параўнанні з іншымі навакольнымі храмамі з'яўляецца хіба наяўнасць пры ёй шырокавядомага моладаўскага звона, адлітага ў 1583 г. майстрам-людвісарам Марцінам Гофманам у Коўне на заказ Сямёна Войны [8]. Выява гэтага звона размешчана нават на сучасным гербе паселішча (рэгістрацыйны нумар 15.03.2011 Б-200 у Дзяржаўным геральдычным рэгістры Рэспублікі Беларусь) [9]. Цікава, што ў візіце 1698 г. яго наяўнасць пры царкве не адзначана. А вось візіта 1788 г. фіксуе ў Моладаве званіцу, «на якой тры званы, з якіх адзін значна большы»². Тэкст візіты 1698 г. публікуецца і прапануецца ўвазе навуковай грамадскасці ўпершыню.

Варта адзначыць, што матэрыялы першых трох «суцэльных» генеральных візітацый царкваў Пінска-Тураўскай епархіі другой паловы XVIII ст. таксама захаваліся фрагментарна. На сёння ўдалося выявіць адну візіту першай візітацыі (царква ў в. Раздзялавічы Навагрудскага павета 1753 г., візітатар – святар царквы ў в. Святая воля Пінскага павета лагішынскі дэкан Цімафей Гарбавіч³), адну візіту другой візітацыі (царква ў мястэчку Выганашчы Навагрудскага павета 1758 г., візітатар – манах-базыльянін Тадэвуш Зарускі⁴) і ніводнай візіты трэцяй візітацыі. У сувязі з гэтым спынімся падрабязней на структуры фармуляра першых дзвюх візітацый.

Фармуляр візіты царквы ў в. Раздзялавічы ад 3 кастрычніка 1753 г.⁵ складаўся з наступных раздзелаў: «Агляд», «Алтары, абразы, аздоба на абразях», «Срэбра, медзь, волава», «Святарскае ўбранства», «Убранства да келіха», «Алтарнае ўбранства», «Царкоўныя кнігі», «Званы», «Царкоўныя землі», «Парафія», «Парох», «Настаўленні вялебнаму айцу» (адпаведнік рэфармацыйнага дэкрэта). Фармуляр другой візіты мала адрозніваўся паводле структуры ад фармуляра першай. Аб гэтым можна меркаваць, аналізуючы тэкст візіты царквы ў мястэчку Выганашчы Навагрудскага павета ад 14 кастрычніка 1758 г.⁶ Ён складаўся з наступных раздзелаў: «Агляд з інвентаром», «Алтары, абразы, аздоба на абразях», «Срэбра, медзь, волава», «Святарскае ўбранства», «Убранства да келіха», «Алтарнае ўбранства», «Царкоўныя кнігі», «Званніца, званы», «Плябанія», «Царкоўныя землі», «Дакументы»⁷, «Парох», «Парафія», «Рэфармацыйны дэкрэт».

Першую візітацыю 1753–1755 гг. праводзіў генеральны афіцыял Пінска-Тураўскай епархіі базыльянін Тадэвуш Зарускі⁸, які засведчыў падзел епархіі на два афіцыялаты (названы ў дакуменце «дзяцэзіямі») – Пінскі і Тураўскі. На той час, паводле падлікаў Т. Зарускага, Тураўскі афіцыялат складаўся з 3 дэканатаў і 49 цэркваў: Мазырскі дэканат (26 цэркваў), Петрыкаўскі (12) і Тураўскі (11)⁹. Пінскі афіцыялат складаўся з 10 дэканатаў і 136 цэркваў: Пінскі дэканат (18 цэркваў), Янаўскі (12), Драгічынскі (12), Бездзежскі (11), Лагішынскі (11), Кажан-Гарадоцкі (13), Пагосцкі (17), Столінскі (20), Нобельскі (12) і Любяшоўскі (10)¹⁰. Такім чынам, паводле матэрыялаў першай «суцэльнай» генеральнай візітацыі ў сярэдзіне XVIII ст. Пінска-Тураўская ўніяцкая епархія налічвала 185 цэркваў, аб'яднаных у 13 дэканатаў.

Захаваўся таксама недатаваны фрагмент спісу цэркваў Пінска-Тураўскай епархіі, які быў складзены ў выніку другой (1758–1759) або трэцяй (1770–1771) «суцэльных» генеральных візітацый¹¹. Гэты спіс быў апублікаваны намі разам з камен-

¹Ин-т рос. истории Рос. акад. наук. Ф. 52 (коллекция П. Н. Доброхотова). Оп. 2. Д. 5. Дэканскія візіты царкваў Пінска-Тураўскай епархіі. 1782–1784 гг. Л. 22–22 об. Генеральная візіта царквы ў в. Моладава Пінскага павета, 10.05.1698.

²Ин-т рос. истории Рос. акад. наук. Ф. 52. Оп. 2. Д. 5. 1 об.

³Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 694. Воп. 5. Спр. 190. Арк. 24–27 адв. Генеральныя візіты царквы ў в. Раздзялавічы Навагрудскага павета, 03.10.1753, 07.02.1789.

⁴Нац. гіст. музей Рэсп. Беларусь. Нд. 10977. Генеральная візіта царквы ў мястэчку Выганашчы Навагрудскага павета, 14.10.1758.

⁵Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 694. Воп. 5. Спр. 190. Арк. 24–27 адв.

⁶Нац. гіст. музей Рэсп. Беларусь. Нд. 10977. Генеральная візіта царквы ў мястэчку Выганашчы Навагрудскага павета, 14.10.1758.

⁷У дакуменце ўжыты тэрмін *Munimenta*, што азначае «абарона, прыкрыццё» (форма множнага ліку). У тэксце гэтага раздзела згадваюцца фундушы і іх актыкацыі, таму мы палічылі мэтазгодным перадаць назву раздзела ў адпаведнасці з яго рэальным напам'янтам.

⁸Liet. valstyb. istor. archyvas. F. 597. Ap. 2. V. 94. L. 18. Status Episcopatus Pincensis et Turoviensis (Матэрыялы па судовым працэсе пінска-тураўскага епіскапа з мазырскім дэканатам паводле маёмаснага, зямельнага і іншых пытанняў), 1614–1775 гг.

⁹Там жа.

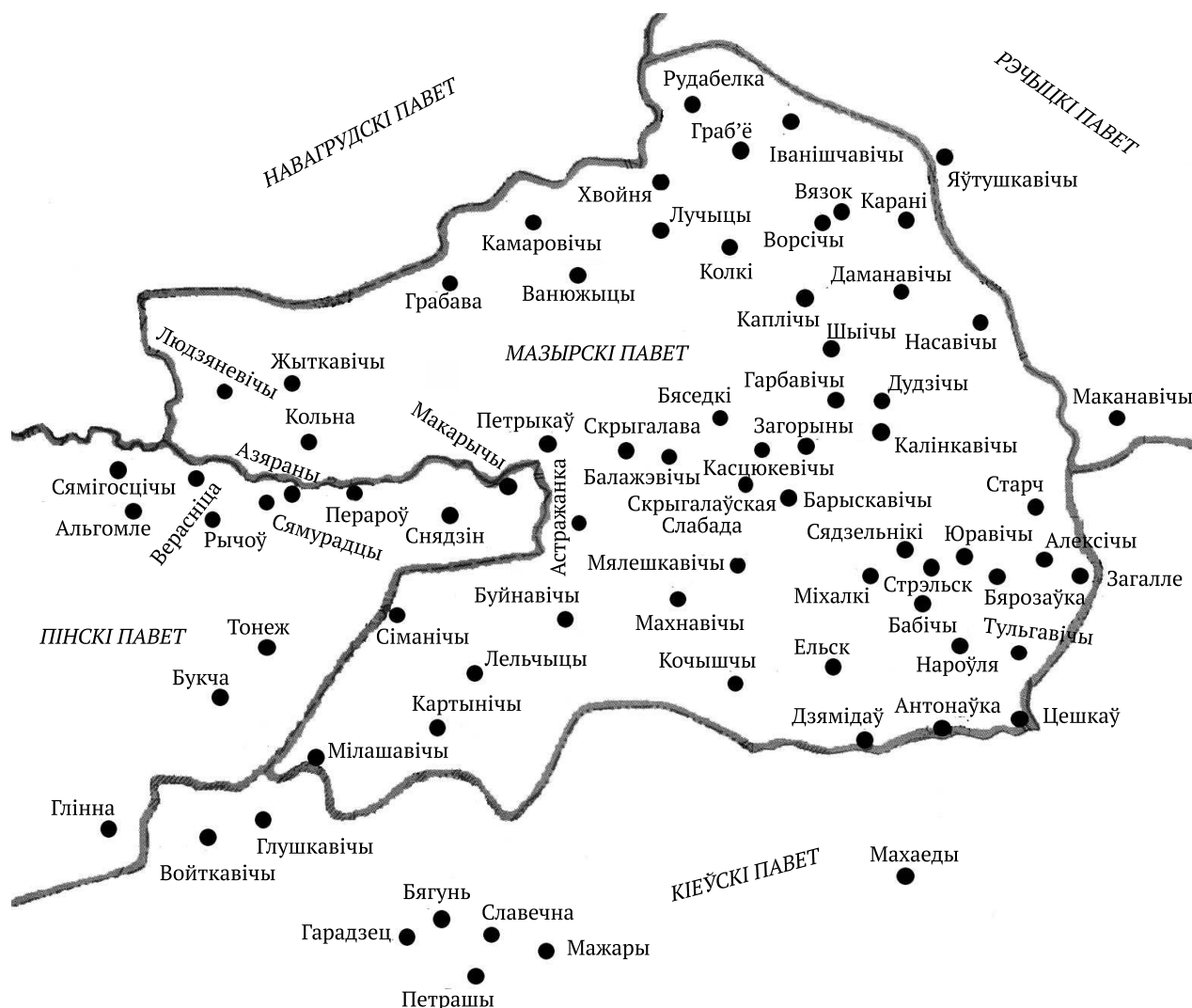
¹⁰Там жа.

¹¹Liet. valstyb. istor. archyvas. F. 634. Ap. 2. V. 698. Ведамасці аб колькасці цэркваў і насельніцтва грэка-уніяцкага веравызнання па Пінскай і Тураўскай епархіям, б/д.

тарыямі [10]. Паводле яго можна меркаваць, што да таго часу на тэрыторыі Пінска-Тураўскай епархіі існавала ўжо 238 уніяцкіх цэркваў, структурна аб'яднаных у межах тых жа 13 дэканатаў. Змены ў арганізацыйнай структуры епархіі падрабязна разгледжаны ў грунтоўнай працы польскага даследчыка В. Вальчака [11].

Аб фармуляры пратакола трэцяй візітацыі, на жаль, невядома нічога. Да гэтага часу не было выяўлена ніводнага ўзора яго пісьмовай фіксацыі. А вось па чацвёртай і пятай візітацыях захаваліся вялікі комплекс дакументаў. Усе яны датычацца тэрыторыі Тураўскага афіцыялата епархіі. У распараджэнні даследчыкаў ёсць поўныя тэксты

візіт усіх цэркваў гэтага рэгіёна 1777–1778 і 1786–1787 гг.¹ Структура пратаколаў абедзвюх візітацый аднолькавая. Тэксты візіт разбіты на наступныя раздзелы: «Агляд і інвентар», «Алтары, абразы, і іх аздоба», «Срэбра, медзь, волава і г. д.», «Убранства святарскае і для келіха», «Алтарнае ўбранства», «Царкоўныя кнігі», «Плябанія», «Царкоўныя дакументы», «Парох», «Парафія», «Рэфармацыйны дэкрэт». Вынікі правядзення чацвёртай і пятай «суцэльных» генеральных візітацый цэркваў Тураўскага афіцыялата Пінска-Тураўскай епархіі ўжо разглядаліся ў адной з нашых прац [6]. Была складзена карта-схема цэркваў, якія ўваходзілі ў гэту структурную адзінку (гл. мал. 1).

Мал. 1. Парафіі Тураўскага афіцыялата Пінска-Тураўскай епархіі паводле матэрыялаў чацвёртай і пятай «суцэльных» генеральных візітацый, 1777–1787 гг.²

Рис. 1. Приходы Туровского официалата Пинско-Туровской епархии по материалам четвертой и пятой «сплошных» генеральных визитаций, 1777–1787 гг.

Fig. 1. Parishes of Turau officialdom of Pinsk-Turau eparchy on the materials of the fourth and fifth «continuous» general visitation, 1777–1787

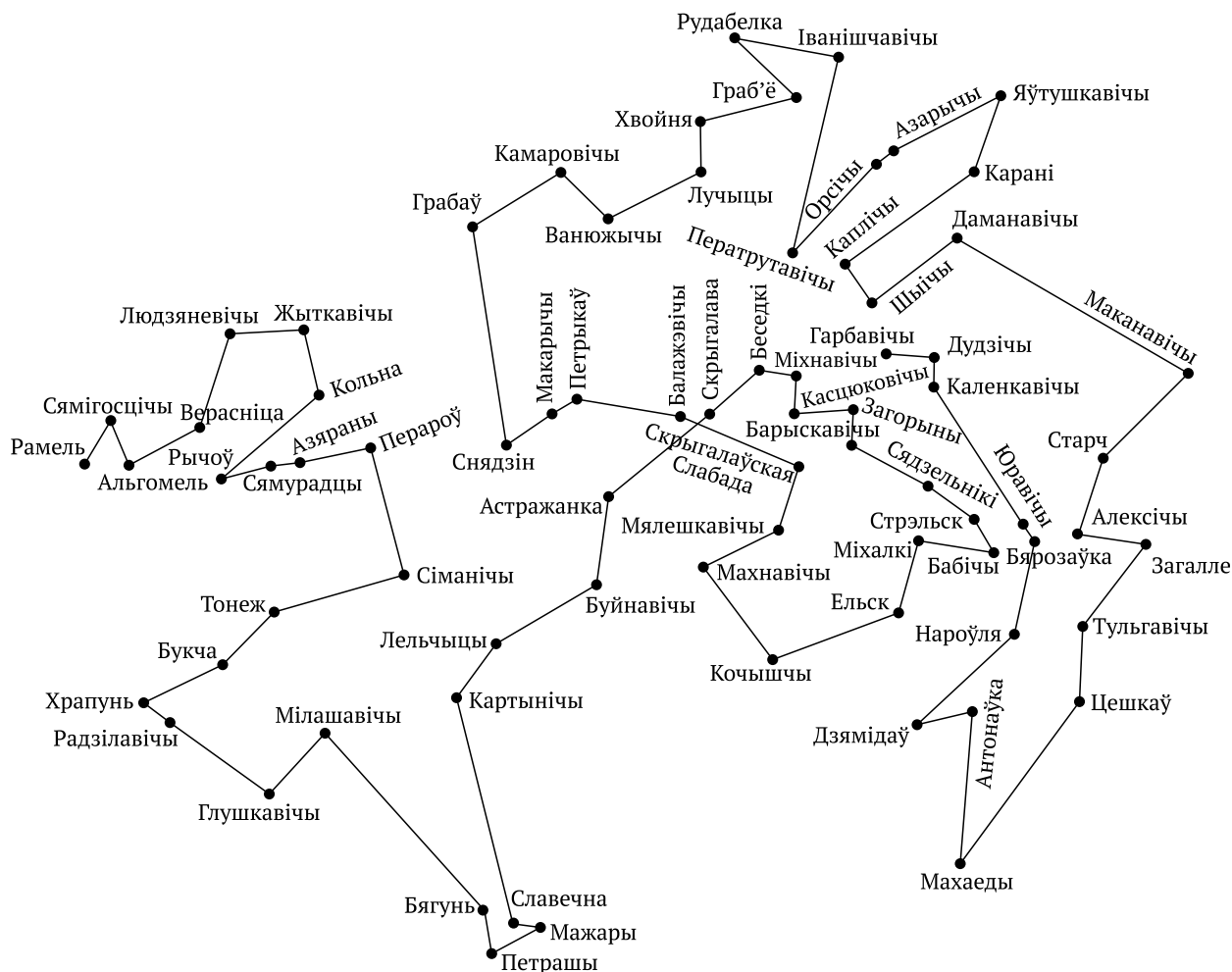
¹ Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 41240. Генеральныя візіты цэркваў Тураўскай сурагацыі (Мазырскага, Петрыкаўскага, Тураўскага і Убарцкага дэканатаў), 1777–1786 гг.

² Там жа.

У дадзеным артыкуле яшчэ спынімся на адной цікавай асаблівасці «суцэльных» візітацый, якія раней не траплялі ў поле зроку даследчыкаў. Захаваныя пратаколы «суцэльных» генеральных візітацый, як правіла, дакладна датаваны і даюць магчымасць прасачыць перамяшчэнні візітатараў і іх арыенціроўку на мясцовасці. Так, напрыклад, чацвёртая «суцэльная» генеральная візітацыя цэркваў Тураўскага афіцыялата пачалася 4 студзеня

1777 г. з царквы ў в. Рамель Пінскага павета, а скончылася 23 лютага 1778 г. на царкве ў в. Гарбавічы Мазырскага павета. Перамяшчэнні візітатараў былі не хаатычнымі (што характэрна, напрыклад, для візітацый канца XVII – пачатку XVIII ст.), а дакладна прадуманымі (гл. мал. 2).

Пераезд быў запланаваны так, каб двойчы не праязджаць адну і тую ж мясцовасць – маршрут перасякаецца толькі ў адной кропцы.

Мал. 2. Маршрут перамяшчэння візітатараў у час правядзення чацвёртай «суцэльнай» генеральнай візітацыі цэркваў Тураўскага афіцыялата Пінска-Тураўскай епархіі, 1777–1778 гг.¹

Рис. 2. Маршрут передвижения визитаторов во время проведения четвертой «сплошной» генеральной визитации церквей Туровского официалата Пинско-Туровской епархии, 1777–1778 гг.

Fig. 2. The route of movement of the visitors during the fourth «continuous» general visitation of churches Turau officialdom Pinsk-Turau eparchy, 1777–1778

Візітацыя праводзілася ў два этапы. Спачатку візітаваліся цэрквы Тураўскага, Убарцкага і Петрыкаўскага дэканатаў – з 4 студзеня па 18 лютага 1777 г. На другім этапе візітаваліся цэрквы Мазырскага дэканата – з 15 студзеня па 23 лютага 1778 г. Цэрквы першых трох дэканатаў размяшчаліся кампактна, і візітатар, за невялікімі выключэннямі, паспяваў наведаць па адной царкве за дзень.

Толькі тройчы дарога ад царквы да царквы заняла ў яго два дні, затое па дзве царквы на дзень былі завізітаваны ў вёсках Азяраны і Сямурадцы, Букча і Тонеж, Барыскавічы і Сядзельнікі, Балажэвічы і Петрыкаў. Таксама можна бачыць, што чарговымі этапамі для візітацыі былі абраны самыя халодныя месяцы – студзень і люты. Менавіта ў гэты час балоцістая мясцовасць, якая пераважала на ўсёй

¹Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 41240. Генеральныя візіты цэркваў Тураўскай сурагацыі (Мазырская, Петрыкаўская, Тураўская і Убарцкага дэканатаў), 1777–1786 гг.

тэрыторыі Пінска-Тураўскай епархіі, прамярзала дастаткова для таго, каб утварыўся надзейны санны шлях, што забяспечвала правядзенне бесперапыннай візітацыі.

Такім чынам, вынікі з'яўшчыхся працы па выяўленні пісьмовых пратаколаў генеральных візітацый цэркваў Пінска-Тураўскай уніяцкай епархіі даюць магчымасць прыйсці да пэўных высноў. Большасць цэркваў на Піншчыне доўгі час падпарадкоўваліся юрысдыкцыі праваслаўнай іерархіі. У той час як па астатніх уніяцкіх епархіях Вялікага Княства Літоўскага «суцэльныя» генеральныя візітацыі пачалі праводзіцца ўжо ў 1680-я гг., цэрквы Піншчыны зазналі толькі некалькі «кропковых» візітацый у 1690-я гг. Што цікава, «кропковым» візітацыям падлягалі цэрквы рознага статусу, якія размяшчаліся ў населеных пунктах рознай значнасці і на землях розных землеўладальнікаў.

За першую палову XVIII ст. для Пінска-Тураўскай епархіі не было выяўлена ніводнага прыкладу пісьмовай фіксацыі вынікаў візітацыі.

Прадаколы пяці «суцэльных» генеральных візітацый, якія пачалі праводзіцца на Піншчыне з сярэдзіны 1750-х гг., паказваюць ускладненне фармуляра візіты і падрабязнасці запісу вынікаў праверак. Заўважна павелічылася колькасць цэркваў, якія падпарадкоўваліся ўніяцкай юрысдыкцыі і змяншэнне ўплыву праваслаўнай іерархіі на тэрыторыі Мазырскага і Пінскага паветаў.

Датаванне візітацый паказвае, што іх правядзенне залежала ад асаблівасцей геаграфіі і кліматычных умоў Піншчыны: усе візітацыі праводзіліся ў самых халодных месяцах года – у студзені і лютым. Фіксацыя перамяшчэння візітатараў сведчыць аб іх вялікай аператыўнасці – на праезд да чарговага храма і яго праверку сыходзіла не больш за суткі.

Дагатак

Візіта царквы ў в. Моладава Пінскага павета, 10 мая 1698 г.¹

[Л. 22] Registr wizyty cerkwi Mołodowskiej | po zesłym oycu Theodorze Senalce, | presbiteru mołodowskim. Roku 1698 d(nia) 10 maia. |

U Ołtarza Wielkie(g)^o antypedia adamaszkowa. | Towalen proste(g)^o płotna 3. | Antymis niepodwizny dziurawy. | Ewanelia pisana nieoprawna. Jedna tabliczka². | Lichtarzow mosienznych 2. | Służebnik drukowany stary. | Liton y chustka pod nim rąbkowa. | Kielich srebrny wewnątrz złocisty. | Patyna y gwiazda y łyzeczek srebrnych 2. | Kadznilnica mosiężna. | Dzwonkow do sygnowania 2. Apparat: jedne ryzy tabinowę czerwone, | petrachel atłasowy błękitny, | drugie ryzy kitayczane białę paskowate, | petrachel y zarękawie takie z, 3 ryzy pomaranczowę z kwiatami złotemi, | petrachel y zarękawie takie z, 4 ryzy atłasowę zielonę, petrachel y | zarękawie takie z. |

Na Carskich Drzwiach zasłona kitayki zieloney. | Alb z korunkami 2. | Pasek zł niciany 1. | Zertownik nakryty tuwalniami dwiema. | Tam ze atepedia harusowa c(z)erwona. |

Na obrazie Naswiętszey Panny koron | srebrno złocistych 2. | Tabliczek rozney roboty mięszych y więk|szych 39. | Strzała albo scep(t)rum srebrna 1. | Pierscionek złocisty 1. | Pierscionek szczyrozłotny 1. | A pierscionek szczyrozłotnych zginęło 2. | [Л. 22 об.] Krzyzykow srebrnych 7. | Krzyzyk obliwany 1. | Obrączek srebrnych y pozłocisty(ch) 15. | Rączek sreb(r)nych 2. | Konik srebrny 1. | Nozka srebrna 1. | Twarczyzek srebrnych 3. | Łancuszek srebrnego drotu 1. | Perełek sznurek drobnych 1. | Pułmiesioncow srebrnych 2. | Oczy srebrnę 1. | Zemby na tablicy srebrnę 1. | Przed tym ze obrazie la(m)pa srebrna 1. | Krzyz na sedesie mosienzny. | Krzyz drugi leżący mosiężny. | Antypedia kitayki czerwoney. | Towalen proste(g)^o płotna 3. | Zasłona kitayki czerwoney 1. | Zasłonka druga bawelniana paskowa. | Lichtarzow cenowych para. |

Na obrazie Salwatora | zasłonka kitayki niebeskiey. |

Na obrazie Wniebowstąpienia Panskiego | zasłonka harusowa. | Kociołek miedziany na wodę. | Ampułka cenowana. |

Księgi: Kalist drukowany, | Ochtyay drukowany, | Tryod Postna pozyczona, | Tryod Cwitnia druku moskiewskiego, | Apostoł pisany, | Psalterz drukowany, | Trebnik drukowany nowy. |

Swiec kanunnych wielkich 5. | Swiec kanunnych mięszych 6. |

Jan Drużyłowski, protopopa | pinski, prezbiter stawocki. |

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Скочиляс І.* Генеральні візітацыі ў украінска-білоруськіх епархіях Кііўскай уніяцкай митрополіі. 1596–1720 роки // Записки наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1999. Т. ССXXXVIII : Праці Історично-філософської секції. С. 46–94.

2. Documenta unionis Berestensis eiusque auctorum (1590–1600) / collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius, G. Welykyj. Romae : Basiliani, 1970.

¹ Ін-т рос. історыі Рос. акад. наук. Ф. 52 (коллекция П. Н. Доброхотова). Оп. 2. Д. 5. Дэканскія візіты цэркваў Пінска-Тураўскай епархіі. 1782–1784 гг. Лл. 22–22 об. Генеральная візіта царквы ў в. Моладава Пінскага павета, 10.05.1698. Тэкст прыводзіцца з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала.

² Тут і далей курсівам вылучаны фрагменты, дапісаныя паверх асноўнага тэксту.

3. Візіты ўніяцкіх цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў 1680–1682 гг. : зб. дак. / уклад. Д. В. Лісейчыкаў. Мінск : І. П. Логвінаў, 2009.
4. Генеральні візітацыі цэрков і монастырив Володимирскої унійної епархії кінця XVII – початку XVIII століть: книга протоколів та окремі описи = Wizytacje generalne cerkwi i monasterów unickiej eparchii włodzimierskiej końca XVII – początku XVIII wieku: księga protokołów oraz inne opisy / загал. ред. та іст. нарис А. Гіля, І. Скочиляса. Львів ; Люблін : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2012.
5. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Вильно, 1869. Т. 6.
6. Лісейчыкаў Д. В. Фарміраванне сеткі ўніяцкіх парафій на тэрыторыі «Тураўскай епархії» ў 1596–1795 гг. // Коścioł unicki w Rzeczypospolitej / red. W. Walczak. Białystok, 2010. S. 93–112.
7. Лісейчыкаў Д. В. Інвентар Пінскай кафедральнай саборнай царквы «Святой Прачыстай» 1695 г. // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск, 2016. Вып. 17. С. 235–245.
8. Вецер Э. І., Хадыка Ю. В. Звон у Моладаве // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1971. № 1. С. 31–33.
9. Геральдыка [Электронны рэсурс]. URL: <https://armory.archonline.by/> (дата звароту: 02.11.2017).
10. Лісейчыкаў Д. В. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел Пінска-Тураўскай уніяцкай епархії ў сярэдзіне XVIII ст. // Архіварыус : зб. навук. паведамл. і арт. / рэдкал.: Ю. М. Бохан (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск, 2008. Вып. 6. С. 135–146.
11. Walczak W. Unicka eparchia Turowsko-Pińska w XVI–XVIII wieku. Struktura organizacyjna. Białystok : Instytut badań nad dziedzictwem Europy, 2013.

References

1. Skochylas I. [General visitations in Ukrainian and Belarusian eparchies of Kyiv Uniate Metropolis in 1596–1720]. In: *Zapysky naukowego towarzystwa imeni Shevchenka* [Notes of the Shevchenko scientific society]. Lviv, 1999. Vol. CCXXXVIII : [Historical and philosophical section papers]. P. 46–94 (in Ukrainian).
2. Athanasius P., Welykyj G. (eds). [Documents of the Brest Union and its Promoters (1590–1600)]. Rome : Basiliani, 1970 (in Lat.).
3. Liseichykau D. (compil.) [Visitations of uniate churches of Minsk and Navahrudak Districts in 1680–1682] : collect. of doc. Minsk : I. P. Lohvinau, 2009 (in Belarus.).
4. Gil A., Skochylas I. (eds). [General visitations of churches and monasteries of Volodymir Uniate Eparchy late XVII – early XVIII century: books and separate records]. Lviv ; Lublin : Institute of Central and Eastern Europe, 2012 (in Ukrainian, Pol.).
5. [Archaeographical collection of documents on the history of Northwestern Russia, published by the board of the Vilnius Academic District]. Vilnius, 1869. Vol. 6 (in Russ.).
6. Liseichykau D. V. [The Formation of East Christian Parishes in the Diocese of Turau from 1596 to 1795]. In: Walczak W. (ed.). *Kościół unicki w Rzeczypospolitej* [Uniate Churches in Polish-Lithuanian commonwealth]. Białystok, 2010. P. 93–112 (in Belarus.).
7. Liseichykau D. V. [Pinsk Cathedral Church of Blessed Virgin Mary inventory for 1695]. In: *Belaruski arheagraficzny shtogodnik* [The Belarusian archeographical year-book]. Minsk, 2016. Issue 17. P. 235–245 (in Belarus.).
8. Vietsier E. I., Khadyka Y. V. [The Moladava Bell]. In: *Pomniki gistoryi i kultury Belarusi* [Monuments of history and culture of Belarus]. 1971. No. 1. P. 31–33 (in Belarus.).
9. [Armory]. URL: <https://armory.archonline.by/> (date of access: 02.11.2017) (in Belarus.).
10. Liseichykau D. V. [The administrative-territorial division of the Pinsk-Turau Uniate Eparchy in the Middle of the XVIII century]. In: *Arhivaryus* [Archivist] : collect. of sci. pap. and articles. Minsk, 2008. Issue 6. P. 135–146 (in Belarus.).
11. Walczak W. [The Structure of the Uniate Turau-Pinsk Eparchy in the XVII and XVIII centuries]. Białystok : Institute for research on the cultural heritage of Europe, 2013 (in Pol.).

Артыкул пастуніў у рэдкалегію 02.11.2017.
Received by editorial board 02.11.2017.